

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ У НИШУ			
Примљено: 13.5.2026.			
Орг. јед.	Број	Датум	Предмет
	445/1		

Рецензија рукописа *Боје у нама и боје око нас*

Монографија *Боје у нама и боје око нас* Мирјане Илић свеобухватно и темељно обрађује тему из домена лексикологије, прецизније хроматске лексике српског језика, методолошким поступком примереним теми и прихваћеним у датој научној области, на шта упућује списак коришћених радова домаћих и страних аутора који су се бавили проблематиком перцептивне лексике. Књига доноси савремени приступ теми која се интензивно истражује у домаћој и светској науци последњих деценија, што потврђује избор релевантне литературе из различитих научних области. Перцептивна лексика у фокусу је актуелних лингвистичких проучавања, што документује преглед новијих радова који промовишу пре свега когнитивни и концептуални приступ овом типу лексике и показују да је њена граматичка продуктивност, семантичка флексибилност и когнитивни потенцијал чине важним предметом лингвистичког истраживања. У складу са резултатима савремених испитивања перцептивне лексике, аутор се опредељује за антропоцентрично тумачење категоризације и именовања боја, доследно се придржавајући овог принципа у даљој анализи, описујући хроматску лексику као језички израз чулног искуства, когнитивних процеса и културног контекста, што је наговештено у самом наслову књиге.

Монографија се састоји од шест поглавља: Увод, ЛСП хроматска лексика, Могући модел ЛСП хроматска лексика, Литература, Графикони, Индекси појмова.

Уводни део посвећен је перцепцији и перцептивној лексици, где се образлаже научна заснованост перцепције боја са физичког, неурофизиолошког, филозофског, психолошког и когнитивно-лингвистичког становишта, с намером да се укаже на физичке основе визуелне перцепције на којима почива когнитивна обрада, односно концептуализација и вербализација боја. Ослањајући се на податке из новијих иностраних психолингвистичких и когнитивнолингвистичких истраживања и досадашњих проучавања перцептивне лексике у српском језику, аутор успоставља везу између визуелног система и формирања лексике боја, истичући чињеницу да језичке ознаке за боје изражавају сензорно-перцептивне основе људског вида.

У овом сегменту текста уводи се когнитивнолингвистички термиолошки апарат који детерминише теоријско-методолошки оквир студије. Основни принцип којим се аутор руководи у истраживању, позивајући се на релевантне когнитивисте у светској науци, јесте принцип категоризације при когнитивној обради информација, чија је функција да смањи велики број информација на мањи број сродних скупова које је лакше обрадити, јер се језичка категоризација боја заснива управо на принципу когнитивне економије. Груписање већег броја нијанси у категорију исте боје омогућује разумевање поруке и лакшу размену информација. Дефинисање простора боја у језику прати вишедеценијска дебата у вези са питањем да ли је категоризација простора боја условљена перцепцијом и когницијом боја или их, напротив, обликује. Крајем 20. и почетком 21. века са развојем когнитивне лингвистике и под утицајем нових сазнања из антропологије, психологије, неурологије и лингвистике прихвата се неурофизиолошка основа као универзална, али се уважава и ситуација да постоје културолошке специфичности. Сваки језик у зависности од развоја друштвене заједнице која се њима служи тежи да простор боја категорише и именује на такав начин да се уз најмањи напор оствари успешна комуникација. Супротстављањем релативистичке и универзалне теорије којима се у науци објашњава опажање и категоризација боја, односно језичка подељеност простора боја, аутор ствара научну подлогу за директно испитивање међусобног утицаја перцепције, когниције и језика у

домену боја, с обзиром на то да боје имају јасну неурофизиолошку основу, битан су когнитивни концепт и означене су језиком. Аутор прихвата категоризацију боја заступника универзалне теорије Берлина и Кеја, чија подела простора боја одговара лексичкој палети за опис боја у српском језику. На основу опсежног испитивања Берлин и Кеј дошли су до закључка да језици имају најмање две, а највише једанаест назива за основне боје, које се развијају релативно утврђеним редоследом у седам фаза и деле се на основне: *бела, црна, црвена, жута, зелена, плава*, и секундарно-основне: *браон, љубичаста, наранџаста, ружичаста и сива*. Притом, аутор не искључује културолошку мотивисаност језичке поделе простора боја, јер називи за боје у консултованом језичком материјалу одражавају и перцептивне димензије и културне утицаје. Упоредјујући дефиниције значења из описних речника српског и других европских језика, аутор указују на антропоцентричко порекло назива за боје, јер многи називи настају по аналогији са предметима из човекове блиске околине. Такво именовање показује да човекова свакодневна перцепција предметног света служи као основни критеријум језичке категоризације боја (нпр. ружичаста по цвету руже, љубичаста по цвету љубичице, наранџаста по плоду наранџе, сива по искуству са пепелом и прашином, браон по боји земље, коре или дрвета). Антропоцентричност се огледа и у томе што боје добијају значења у складу са човековим емоцијама, друштвеним вредностима и симболичким системима (нпр: бела се повезује са чистотом и новим почетком, црна са смрћу или жалосћу, црвена са љубављу и животном снагом, али и опасносћу, зелена са природом, здрављем и обновом).

Један од примарних циљева студије, како аутор истиче, јесте представљање лексичко-семантичког поља ХРОМАТСКА ЛЕКСИКА и његово функционисање у традиционалном простору, односно у моделу језик – мишљење – стварност. У циљу истраживања универзалних елемената у чулном опажању и когнитивном процесуирању сензорних утисака и предочавању културне условљености модела концептуализације и вербализације овог сегмента стварности, аутор у анализи хроматске лексике боје ситуира у шири европски и ваневропски контекст, пратећи културалне и језичке специфичности у поимању и интерпретацији овог природног феномена у различитим језицима и културама.

У уводу су постављене основе анализе хроматске лексике, која се заснива на когнитивносемантичком приступу лексичкој семантици и теорији прототипа, чија начела аутор детаљно излаже, са посебним освртом на полисемију. Ова језичка појава сагледана је вишеструко, из угла домаћих и страних лингвиста и когнитивиста, као једно од основних својстава језика и продуктивни механизам језичке економије. Способност лексеме да се нађе у више значењских реализација теоријски је размотрена упоређивањем гледишта у одговарајућој домаћој и страној литератури и представљањем кључних механизма који условљавају и развијају полисемију (метафоре, метонимије и синегдохе) на примеру назива за боје. За хроматску лексику карактеристичан је посебан тип полисемије, енантисемија, која подразумева развијање супротних значења унутар једног лексичког знака, што је условљено различитим контекстима, прагматичким употребама или метафоричким преносима (нпр. позитивно значење: *зелена природа, зелена енергија* → свежина, живот, здравље; негативно значење: *зелена од зависти, зелена од болести* → неуравнотеженост, болест).

Централни део монографије чини анализа лексичко-семантичког поља (ЛСП) ХРОМАТСКА ЛЕКСИКА, које обухвата следећа лексичко-семантичка микрокропоља: БЕО, ЦРН, ЦРВЕН, ЗЕЛЕН, ЖУТ, ПЛАВ, БРАОН, СИВ, НАРАНѢАСТ, ЉУБИЧАСТ,

РУЖИЧАСТ. Једанаест основних боја по Берлину и Кеју аутор узима као централне чланове лексичко- семантичких микропоља и око њих групише припадајуће нијансе. Стабилан део ЛС микропоља чине основни називи за боје који су и моноксемно изражени. Називи за нијансе представљају део ЛС микропоља подложен променама у складу са друштвеним, технолошким и културним развојем једне језичке заједнице.

Свако микропоље има чврсто структуриран опис, организован по следећем моделу: у првом делу (БОЈА X) даје се физички, психолошки, културолошки опис и асоцијативни потенцијал неке од основних боја, јер он може бити индуктор секундарних значења; у другом делу (ЛСМ БОЈЕ) наводе се етимологије и називи за нијансе основне боје у српском, али и другим словенским и несловенским европским језицима да се покаже да су принципи идентификације визуелног утиска исти или слични и да они утичу на номинацију, односно на лексику боја у датом језику, затим лексикографска одређења свих назива за дату боју у дескриптивним речницима српског књижевног/стандардног језика, као и идиоматски изрази; у трећем делу се кроз примере из електронског корпуса прати лексичка спојивост, односно синтагматска реализација боје X, која показује све семантичке реализације датог придева за основне боје у савременом српском језику – у својству природне материје; артефакт материје; карактеризације човека, животиње, биљке; културолошких појава; у метафоричком преносу; у топонимији; наводи се листа фреквентности најчешћих колокација у коришћеном корпусу; у четвртном делу сагледавају се семантичко-деривациона гнезда мотивисана придевом за основне боје.

Трећа целина рукописа односи се на могућности примене структурног модела лексичко-семантичког поља хроматска лексика, сагледаног из угла теорије прототипа. На основу овог модела категоризације, аутор долази до налаза да ЛСП боја карактеришу: језгро (прототипи) – основни термини (бела, црна, црвена, зелена, жута, плава и др.); периферија – нијансе и деривати (тамноплава, светлозелена, бордо, тиркизна); радијална структура – семантичка проширења (зелена политика, црно тржиште); дифузне границе између микропоља (нпр. зона плаво-зелено); скаларност и степенованост – могућност градуалног варирања (светлије, тамније, интензивније) и закључка да је лексичко-семантичка структура датог поља истовремено хијерархијска, градуална и мрежна, што је чини погодном за формалну репрезентацију у графичким структурама. Као једна од таквих могућности представљена је формализација прототипског поља у графу знања, који је састављен од чворова (ентитета) и ивица (односа) који моделују чињенице у машински читљивом облику, при чему се прототип (основни термини за боје) моделује као централни чвор из којег се гранају периферни чланови (секундарни термини за боје). Радијална организација формализује се кроз различите типове ивица, при чему се мапира типологија односа (нијансе, скаларни односи – интензитет, деривациона повезаност, метафоричко проширење, припадност микропољу). Скаларност и дифузност прате раскорак између физичке континуалности боја у спектру и њихове лексичке категоризације, што доводи до дифузних граница, преклапања микропоља и градуалне припадности категорији и веома су важни елементи за формализацију у графичким моделима.

Значају рукописа доприноси предлог петослојног модела форматизације хроматске лексике, којим су обухваћени: прототипски слој – 11 основних боја; деривациони слој – морфолошке варијанте; скаларни слој – светлосне и интензитетске варијације; нијансни слој – лексикализоване нијансе; метафорички слој – апстрактна проширења, при чему се дифузне границе моделују тежинским ивицама, дистанцом и централношћу чвора, што омогућава квантитативно мерење прототипске централности. Граф може бити и временски означен, а та динамичност дозвољава емпиријску проверу хипотезе о ширењу радијалне структуре кроз време. Конструкција графа (дефинисање онтологије, формализација односа,

израчунавање централности, кластер анализа микропоља) интегрисана са великим језичким моделима (као што је LLM) даје прецизне резултате у области дистрибутивне семантике, а у овом истраживању показало се да прототипске боје имају већу фреквенцију, мању варијансу embedding вектора и стабилније колокационе обрасце. Коришћење овог програма почива на корпусној анализи, којом је обухваћено издвајање свих придева за боје у свим облицима, мерење фреквенције, анализа колокације, идентификација метафоричких употреба. Примена модела форматизације на домен хроматске лексике потврђује хипотезе да прототипске боје имају највећу централност у графу и најмању нумеричку (embedding) варијансу, да периферне нијансе показују већу тополошку и векторску дистанцу, да метафоричке употребе формирају секундарне радијалне кластере и да дифузне зоне показују преклапање кластера у нумеричком простору. Теоријски и практични допринос овог приступа огледа се у могућностима формализације когнитивне теорије категорија, квантитативне провере прототипске структуре, изградње објашњивих АИ система и интеграције лингвистике и рачунараких наука. Резултати програмске категоризације представљени су у графиконима, који документују налазе корпусне, когнитивносемантичке и експерименталне анализе грађе.

Користећи се савременим научним и стручним достигнућима из области којој тема припада, интердисциплинарним приступом, актуалном научном и стручном терминологијом, комбиновањем језичких и рачунарских метода у анализи корпуса, аутор свеобухватно и оригинално прилази лексичко-семантичком пољу хроматске лексике, које је, иначе, научно веома исцрпљено. Рукопис доноси поглед на лексику боја у српском језику из антропоцентричке перспективе, са синхронијског и дијахронијског аспекта и у ширем европском контексту, што доприноси расветљавању модела концептуализације овог сегмента стварности, с циљем да се екстрахују универзални и национално-специфични елементи у перцепцији боја. Служећи се новим техникама и електронским алатима, аутор је, између осталог, показао да хроматска лексика, због своје јасне структуре и когнитивне релевантности, представља идеалан експериментални домен за развој хибридних модела знања. Примењен теоријско-методолошки апарат представља иновативни поступак у обради хроматизама у домаћој лексикологији и лингвистици уопште. Стога, сматрамо да рукопис монографије *Боје у нама и боје око нас* представља оригиналан научни рад из области лексикологије, корпусне и когнитивне лингвистике, који ће значајно допринети даљем развоју националне филологије у смислу повезивања језичких и других научних дисциплина, те предлажемо да се рукопис одобри за штампање.

Тања Милосављевић
виши научни сарадник
Институт за српски језик САНУ
Тања Милосављевић